

КОНСОЦІАЦІЯ ЯК ФАКТОР ВПЛИВУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті йдеться про вивчення додаткових смислів за допомогою контекстно-логічного аналізу. На текстовому рівні ці смисли проявляються у вигляді консоціацій – слів, що не належать до одного тематичного поля, однак мають спільні семи та систематично з'являються неподалік одне від одного у тексті. Особливе значення це має для розгортання поетичного тексту.

Ключові слова: консоціація, поетична картина світу, асоціація, семантична про-
содія, семантична преференція, конотація.

Нерідко читаючи твори художньої літератури, особливо поетичні тексти, можна зробити приголомшливе спостереження, що, буває, якесь слово з'являється не саме по собі, а у супроводі певного, часто одного й того ж слова (або цілої низки слів), які, здавалося б, не мають між собою очевидного зв'язку. Так, Г.Шпербер ще на зламі позаминулого століття помітив, що у В. фон Ешенбаха за словом "серце" дуже часто, в незначному віддаленні, з'явиться слово «око», а нерідко і слово «сльоза». Із такого спостереження він зробив висновок, що "уявлення про одне з цих слів входить до уявлення про інше і навпаки (zum Nebensinn von «herze» gehört die Beziehung zur Vorstellung «Auge»)". Отже кожне з цих слів містить, так би мовити, посилання на інше. І хоча для самого Г.Шпербера найважливішим результатом такого відкриття була можливість встановлення точної дати написання того чи іншого літературного твору (тобто така закономірність типова для цілого покоління мовців), він припускав, що це явище може бути також дистинктивною ознакою ідіостилю, притаманною окремому письменникові.

Далі він продовжує, що, оскільки разом із названою парою ("серце"–"око") подекуди з'являється слово «сльоза», яке ніби сполучає ці дві лексеми, можна дійти висновку, що воно вказує на особливий емоційний відтінок, притаманний обом словам, а саме на болісні та тужні переживання.

Таким чином, як ми б могли сказати сьогодні, Г.Шпербер вказує на спільну сему, що входить до значення обох цих слів, яка і є передумовою того, що слова "серце" та "око" вживаються поруч. Тобто, користуючись термінологією Г.Шпербера, який, в свою чергу, посилався на скандинавського вченого А.Нореена [8], ці слова *консоційовані* [12, 6]. На перший погляд цей семантичний відтінок неочевидний для мовця, він лежить на рівні не завжди усвідомлюваного «мовного чуття», однак, якщо звернути на нього увагу, він стає очевидним. Отже, можна сказати, що консоціація – це такий різновид семантичного зв'язку між словами, коли два слова, які не належать до одного тематичного поля і не є загальноприйнято асоційованими, набувають спільної семи, що стає підґрунтям для їхнього вжитку в одному тексті.

У радянському мовознавстві теорія консоціацій була далі розвинута А.Я.Шайкевичем і перетворилася на теорію семантичних полів. Йому ж належить авторство розробки

статистичної процедури виділення семантичних полів у тексті [1, 23]. А.Я.Шайкевич показав, що, чим ближчі слова у тексті, тим тісніше вони пов'язані за змістом [3]. На українських теренах цю теорію активно розвивав В.Левицький. Він зазначив, що використання супровідних слів може виявитися важливим допоміжним засобом для експлікації концептів у дослідженнях з когнітивної лінгвістики [1, 262]. Однак слід зазначити, що В.Левицький і його послідовники часто вживають слово “консоціація” у сенсі, який не повністю збігається з тим, у якому вживав його Шпербер: у даному випадку учений ближчий до сучасного поняття “колокації” у тому значенні, в якому воно вживається сучасними корпусними лінгвістами, а саме у значенні слова, що знаходиться у безпосередній близькості до головного слова. Ми ж вживатимемо термін консочіація у вихідному значенні, запровадженому Шпербером, тобто для нас слова будуть консочіювані навіть у тому випадку, коли між ними вжито до 15 слів. Таке зауваження важливе у першу чергу з огляду на специфіку матеріалу нашого дослідження.

Неочевидним “додатковим змістом” слова зацікавилися на початку нашого століття американські вчені Дж.Сінклер та М.Стаббс, а пізніше Б.Лоув і А.Партигтон, адепти зовсім іншої наукової школи. Вони помітили, що існують окремі моделі, за якими будуються колокації, і введення нового слова до такої структури передбачає набуття ним відтінку значення, яке перейшло цій моделі разом із опорним членом колокації “у спадок” від попереднього (і зараз уже відсутнього) члена. Цей “привид” слова, що впливає на відтінок значення синтаксичної структури і на вибір другого члена колокації, вони назвали “семантичною просодією”. У такий спосіб, вважають дослідники, виражається оціночне ставлення мовця до сказаного. Зчитування цього додаткового значення відбувається на рівні “мовного чуття”. Дехто розрізняє “семантичну преференцію”, яка діє в рамках однієї лише моделі колокацій, та “семантичну просодію”, що здатна впливати на більші текстові відрізки [9, 151]. Деякі вчені, зокрема А.Партигтон [9] [10], С.Ханстон [4] та М.Стаббс [13], [14] вважають, що відтінок смислу, що привноситься семантичною просодією, є суто конотативним. Б.Лоув же більш схильний вважати, що чинники, які конституюють конотацію, довільніші та менш обов'язкові, аніж ті, що лежать в основі семантичної просодії [5].

По суті, йдеться про два підходи до одного завдання: виявити слід від слова, яке воно залишає по собі, якщо регулярно вживається у певній структурі. Перший спосіб – суто семантичний, другий – скоріше, синтактико-семантичний.

Ми хотіли б спробувати поєднати ці два підходи, відшукати та дослідити консочіювані слова у творах Р.М.Рільке, оскільки значення такого явища для поетичного тексту важко переоцінити. Це дозволяє отримати глибше уявлення про мову, якою писав автор. Такий аналіз дає можливість дослідити більш глибокі семантичні зв'язки у тексті, аніж ті, що проявлені експліцитно. Дослідження імпліцитних смислів надає доступ до поетичної картини світу (ПКС) автора, розкриває глибинні закономірності його ідіостилю, що має велике значення не лише при дослідженні його творчості, але й при перекладі. На останньому ми й хотіли б особливо докладно зупинитися у даній статті.

Неважко помітити, що в основі виникнення консочіації лежить, безперечно, асоціативний зв'язок. Наявність спільної семи суголосить одній із теорій про виникнення асоціацій [7, 54]. Однак зазвичай дослідження асоціацій обмежується тими пара-

ми слів, які можна отримати в результаті асоціативного експерименту, тобто йдеться лише про найперший асоціат (який відрізняється від слова-стимулу мінімальною кількістю дистинктивних семантичних та граматикино-синтаксичних характеристик) [7, 54]. У випадку із консоціаціями на появу іншого слова впливатиме контекст і парне слово до слова-стимулу зовсім необов'язково буде найпершим асоціатом. Однак його постійність зафіксована частотністю вживання – а отже, не підлягає сумніву.

Консоціації зовсім не обов'язково має належати до однієї зі словом-стимулом частини мови. Слово-стимул може мати одночасно кілька консоціацій, які вживаються в тексті разом або окремо, а також можуть впливати на ймовірність появи інших консоціацій в одному уривку тексту.

Консоціація – поняття досі мало досліджене у науковій літературі, однак гнучке й багатогранне, тому ми вважаємо доречним спробувати виділити її різновиди.

На нашу думку, можна виділити такі типи консоціацій за ступенем їх поширеності.

1. Загальномовні консоціації, які властиві мовленню більшості носіїв мови чи її різновиду. До них можна віднести консоціації, що виникли із колокацій, із кліше та подібних структур;
2. Консоціації, характерні для певного дискурсу (політичного, комп'ютерного, медійного тощо). Найімовірніше, вони виникли через сумісний вжиток і стали чимось на кшталт «розчиненого у тексті кліше»;
3. Індивідуальні консоціації, які заглиблені у безпосередню картину світу особистості і (у випадку з поетом чи письменником) є безпосереднім відображенням його ПКС.

Якщо ж говорити про переклад консоціацій, то часом буває так, що, попри системність їх ужитку, вони не відстежуються перекладачем, і, відповідно, зникають при перекладі. Річ у тім, що, у випадку із індивідуальними консоціаціями (та й загальномовними), їхній зв'язок може залишатись на рівні “мовного чуття”, “мовної інтуїції”, і зовсім необов'язково зчитується на свідомому рівні. Однак якщо подивитися на статистичний аналіз тексту, то стає помітним, що найчастотніші слова утворюють кластери, далекі від тематичних за своєю природою, які, однак, повторюються із вірша у вірш, а отже вони важливі для автора і відображають його ПКС.

Ми наводимо спробу класифікації консоціацій, яка бере до уваги тексти обома мовами, і розподіляємо їх на три групи, залежно від того, яке слово слугувало стимулом для появи у тексті його консоціата.

1. Одномовна консоціація (консоціація, чий член присутній тільки у тексті або оригіналу, або перекладу)
2. Міжмовна консоціація (слово-стимул належить до мови вихідного тексту, його пара з'являється у перекладі). Великою мірою це є принципом художнього перекладу, оскільки не часто у перекладі зустрічається стовідсотковий відповідник того слова, що присутнє в оригіналі, так само не завжди вживається синонім.
3. Ускладнена міжмовна консоціація (слово-стимул належить до мови вихідного тексту, однак його відповідник отримує нову консоціацію, притаманну мові перекладу).

За браком місця ми не зупинятимемося докладно на виділенні консоціацій в оригінальних текстах Р.М.Рільке. Це буде зроблено у наступних публікаціях. Ми лише вкажемо, що до важливих консоціатів слова "Бог", яке, до речі, є центральним у творчості Р.М.Рільке, тому саме від нього ми відштовхуємося при аналізі, належать слова *темрява* та *темний* (Dunkelheit, dunkel), *серце* (Herz), *рука* (Hand), *час* (Zeit), *земля* (Erde), *вітер* (Wind), *життя* (Leben), *смерть* (Tod), *плід* (Frucht), *звук* (Ton), *рід* (Ding), *ніч* (Nacht), *око* (Auge), *теплий* (warm), *дерево* (Baum), *гілка* (Ast, Zweig), *стиглий, зрілий* (reif) тощо.

Для ілюстрації значущості такого зв'язку, процитуємо уривок із Шостої Дуїнянської елегії: *...Dort fänden ihn wenige. Aber, / das uns finster verschweigt, das plötzlich begeisterte Schicksal / singt ihn hinein in den Sturm seiner aufrauschenden Welt. / Hör ich doch keinen wie ihn. Auf einmal durchgeht mich / mit der strömenden Luft sein verdunkelter Ton* [11, 704].

Цікаво те, що, виходячи із наявності консоціацій, при прочитанні можна "відновити" пов'язане з ними імпліковане слово. Скажімо, в цьому уривку містяться одразу п'ять консоціацій слова "Бог", а саме, *темний* (finster та verdunkelt), *мовчання* (замовчувати – verschweigen), *вітер* (strömende Luft) і *звук* (Ton). Можна зробити висновок, що слово "Бог" – тут також імпліцитно присутнє, і саме до нього звернений монолог поета. Слід сказати, що це слово також вжите у вірші, однак воно розміщене на значній відстані від цитованого уривку (12 рядків, різні строфи). Це свідчить про те, що метод виділення консоціацій дозволяє використовувати для аналізу вужчий контекст.

Ми вважаємо, що, так само консоціацію можна застосовувати при аналізі перекладів; оскільки, як вже було сказано, вони є однією зі стрижневих складових ПКС автора і великою мірою конституують та транслюють її, вони стають вузлами його картини світу, кістяком його основних метафоричних образів. Отже, типово авторські консоціації не варто опускати при перекладі, або замінювати довільним чином, хай якими несподіваними (і, здавалося б, необов'язковими) вони б не були. Наприклад, у ґрунтовному виданні віршів Р.М.Рільке "Темні плачі", знаходимо кілька випадків, де випускається слово "dunkel" при перекладі: und sehn einander dunkel an – очима в очі впершись навзаємно [2, 146–147] (М.Бажан); aber im dunklen Intervall versöhnen / sich beide zitternd. / Und das Lied bleibt schön – та тиха пауза їх поєднає / в тремтінні. / Й пісня чарів не втрачає [2, 154–155] (М.Борецький). На нашу думку, така трансформація доволі сумнівна, оскільки вона знімає сакральність звучання, не зберігаючи зв'язок зі словом "Бог".

Ще одним випадком "загубленої" семи "темрява" ми вважаємо систематичний переклад словом "зоря" чи "зорити" слова "dämmern", яке німецькою мовою має більш "темне" звучання, боно ближче до українського "сутеніти", де виразна сема "темрява", чого не можна сказати про вжитий перекладачами відповідник: Du Dämmernde – ти є зоря (О.Жупанський) [2, 140–141]; Erst wenn es dunkelt, lassen wir dich los / und deine kommenden Konturen dämmern. – Аж як смеркає, ти встаєш в світі: / зоріють обриси твоєї майбутні (Б.Кравців) [2, 160–161].

Надзвичайно цікавий з точки зору дослідження консоціацій переклад В.Стуса вірша "Ich habe viele Brüder in Soutanen":

Doch wie ich mich auch in mich selber neige:
Mein Gott ist dunkel und wie ein Gewebe
von hundert Wurzeln, welche schweigsam trinken.
Nur, dass ich mich aus seiner Wärme hebe,
mehr weiß ich nicht, weil alle meine Zweige
tief unten ruhn und nur im Winde winken.
Мій – темний бог, сотворений із плоті
корінь, що вік мовчазно соки п'ють.
Його тепло я відчуваю з кров'ю,
бо всі мої гулки од надір брості,
спокійні глибом, кроною гудуть [2, 138–139].

З одного боку, більшість консоціацій слова "Бог", присутні в оригіналі, перекладені: Wurzeln – корінь, Wärme – тепло, Zweige – брості; слово Wind збережене імпліцитно, слово "кров", яке у даному випадку відсутнє в оригіналі, цілком відповідає консоціативній структурі слова "Бог" у Р.М.Рільке, і В.Стус (автор цього перекладу, добре знайомий з поезією Рільке) включив це слово до перекладу. Однак, він же ввів до цього вірша очевидну консоціацію "плоть", що виникла з колокації "плоть і кров" (притаманної також і німецькій мові, Fleisch und Blut), і яка *цілком відсутня* у Рільке. Більше того, слово "плоть" – Fleisch зустрічається у цілому корпусі текстів Рільке лише один раз, в той час як слово "кров" (Blut) або його деривати – 57 разів. Отже цей випадок є прикладом міжмовної консоціації, де звична перекладачеві колокація очевидно мала вплив на результат перекладу.

Наостанок хотілося б вказати на ще один спосіб використання теорії консоціації при лексико-семантичному, стилістичному чи літературознавчому аналізі тексту. Оскільки часта і послідовна поява консоційованих слів у текстах свідчить про їхню велику семантичну близькість, то однакові консоціати до різних ключових слів у рамках одного тексту (або сукупності текстів, що належать одному автору, або навіть однієї епохи за умови повторюваності цієї ознаки) може свідчити про певну семантичну близькість цих ключових слів. Так, у поезії Р.М.Рільке комплекс слів, що вживаються з ключовим словом "Бог" (у більш християнському його сенсі) майже у повному складі переходять до тих віршів, де ключовим стає або "Будда", або "Аполлон", що дозволяє щонайменше зробити припущення, що всі ці слова для Рільке мають схоже символіко-конотативне наповнення. Це незвично для, скажімо, читача, вихованого у руслі християнських традицій. Однак таке твердження ще потребує додаткової розробки та ґрунтовнішого статистичного підкріплення, результати якого будуть представлені у наступних публікаціях.

Отже, нами зроблено спробу продемонструвати двосторонній зв'язок між імплікованими смислами та поетичною формою. Це дослідження почалося ще наприкінці ХІХ ст., однак, на нашу думку, все ще недостатньо розроблене. Продукування тексту залежить дуже великою мірою від семантичних та синтаксичних зв'язків, у яких перебуває слово, і ці зв'язки не можна зводити лише до тематичних груп або усталених структур. Дослідження консоціації може стати потужним інструментом аналізу імплі-

лікованої інформації і надати доступ до ПКС автора, до глибинних закономірностей його ідіостилю. Аналіз взаємозв'язку форми і змісту з таких позицій, на нашу думку, – перспективний напрям досліджень, який може стати у нагоді в багатьох галузях лінгвістики: когнітивної лінгвістики, психолінгвістики, стилістики, криміналістичної лінгвістики, корпусної лінгвістики, а також літературознавства та перекладознавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Левицкий В.В.. Семасиология / Виктор Васильевич Левицкий. — Винница: Нова книга, 2006. — 512 с.
2. Рільке Райнер Марія. Темні плачі: Поетичні твори у двох томах. Т.1 / Райнер Марія Рільке. Упоряд., примітки Б.Щавурський. — Нім. мовою з паралельним українським перекладом. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2007. — 496 с.
3. Шайкевич А. Я.. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей. / Анатолий Янович Шайкевич // Иностранные языки в высшей школе. — Москва: Росвузиздат, 1963. — с. 14-26.
4. Hunston Susan. Corpora in applied linguistics / Susan Hunston . — Cambridge: University Press, 2002. — 241 p.
5. Louw Bill. Contextual prosodic theory: Bringing semantic prosodies to life / Bill Louw // Words in Context. A tribute to John Sinclair on his Retirement. — Birmingham: University of Birmingham, Cédérom, 2000. — p. 49-94.
6. Xiao Richard. Corpus-based language studies: An advanced resource book / Xiao Richard and Yukio Tono. — Taylor & Francis, 2006 . — 286 p.
7. McNeill David. A study of word association / David McNeill // Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. — 1966.
8. Noreen Adolf. Altnordische Grammatik / Adolf Noreen. — M. Niemeyer Verlag, 1903.
9. Partington Alan. «Utterly content in each other's company» Semantic prosody and semantic preference / Alan Partington // International Journal of Corpus Linguistics. — 2004.
10. Partington Alan. Patterns and meanings: Using corpora for English language research and teaching / Alan Partington. — John Benjamins Publishing, 1998.
11. Rilke Rainer Maria. Die Gedichte / Rainer Maria Rilke. — Frankfurt am Main und Leipzig: Insel Verlag, 2006. — 896 S.
12. Sperber Hans. Einführung in die Bedeutungslehre / Hans Sperber. — 3. Aufl. . — Bonn: Ferd. Dümmlers Verlag, 1965. — 96 S.
13. Stubbs Michael. Collocations and cultural connotations of common words / Michael Stubbs // Linguistics and Education. — 1995.
14. Stubbs Michael. Text and corpus analysis: Computer-assisted studies of language and culture / Michael Stubbs. — Oxford: Blackwell, 1996. — 267 p.

Стаття надійшла до редакції 21.03.2014 р.

Билык К. А., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

КОНСОЦИАЦИЯ КАК ФАКТОР ВЛИЯНИЯ НА ОРГАНИЗАЦИЮ ПОЭТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

Статья посвящена проблеме изучения дополнительных смыслов с помощью контекстно-логического анализа. На уровне текста эти смыслы проявляются через консоциации – слова, которые не принадлежат к одному тематическому полю, однако имеют общие семы и систематически появляются в тексте в непосредственной близости.

Ключевые слова: консоциация, поэтическая картина мира, ассоциация, семантическая просодия, семантическая преференция, коннотация.

Kateryna Bilyk, PhD Student,
Institute of Philology, Taras Schevchenko National University of Kyiv

CONSOCIATION AS A FACTOR OF POETIC TEXT ORGANIZATION

The article discusses the proble of additional meaning with logic-context analysis. On the text surface these meanings are revealed by consociations, i.e. words that do not belong to one thematic field but share certain semes and appear persistently as close or distant neighbours within one text.

Key words: consociation, poetic picture of the world, association, semantic prosody, semantic preference, connotation.

УДК 378.147

Білоножко Н. Є., к. пед. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ФОРМУВАННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НЕФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ОСНОВІ РОЗВИТКУ ЇХНЬОЇ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті розглядається формування лінгвістичної компетентності студентів немовних спеціальностей на основі розвитку знань про мову як систему, визначаються шляхи розвитку цих знань як умови мобілізації їхньої мовної свідомості. Доведено, що іншомовна комунікативна компетентність включає лінгвістичний, соціолінгвістичний і прагматичний компоненти, кожен з яких ґрунтується на знаннях, навичках і вміннях

Ключові слова: лінгвістична компетентність, мовна свідомість, система мови, автономія.